

RAMON LLULL I LA TRADUCCIÓ

1. Traduir, és a dir fer accessible el saber

L'any 1450 el jurista mallorquí Ferran Valentí (aprox. 1400-1476) enllestia la seva traducció catalana dels *Paradoxa* de Ciceró. El text, conservat al manuscrit 1029 de la Biblioteca de Catalunya, va precedir d'un pròleg extens construït com la dilatació d'un exordi on el traductor, d'acord amb la tradició retòrica, exposa detalls de la seva persona i de les circumstàncies que envolten l'execució de l'obra. El pròleg de Ferran Valentí a la seva traducció dels *Paradoxa* de Ciceró destaca entre els altres espècimens d'aquest gènere de les lletres catalanes medievals perquè inclou una justificació raonada de l'escriptura en vulgar davant de l'escriptura en llatí. L'argument central és la necessitat i la dignitat de la traducció com a operació de trasllat del saber de la llengua sàvia a la llengua vernacla. Ferran Valentí es presenta com a deixeble de Leonardo Bruni (1370-1444), l'humanista i historiador toscà que, a més de renovar la teoria de la traducció amb el seu *De recta interpretarione*, va traduir del grec al llatí obres d'Aristòtil i de Procopi. Aquesta filiació intel·lectual dóna autoritat a Valentí però la manera com entén l'acte de traduir té molt poc a veure amb l'exigència filològica del mestre italià, que demanava als traductors sobretot exactitud i precisió gramatical i lèxica en l'exercici de traslladar els continguts d'una llengua a una altra: *recte transferre*.

Ferran Valentí té una visió més laxa i pedagògica de la traducció. El model és, òbviamment, sant Jeroni, el traductor de la versió vulgata de la Bíblia. El seu domini de l'hebreu, el grec i el llatí era meravellós i encomiable, diu Valentí, però allò que defineix la grandesa de la seva tasca és que va fer assequible en llatí el text sagrat que conté el fonament de la fe i de la religió dels cristians. Si el model del traductor és sant Jeroni, vol dir que allò que dóna sentit a l'acte de traduir és la voluntat de difondre uns

coneixements imprescindibles per a la vida espiritual i moral: la perícia lingüística, la saviesa gramatical no deixen de ser un simple instrument.

Després de sant Jeroni, Valentí esmenta Boeci, Terenci i el seu mestre, Leonardo Bruni, presentat com l'autor d'una tasca providencial d'acostament a les fonts del saber clàssic i, alhora, com un promotor insigne de l'escriptura en llengua vulgar, ja que Bruni va ser admirador i estudiós de Dante i traductor al llatí de textos escrits en vulgar. Valentí reconeix les seves limitacions davant d'un model tan insigne, però recorda al lector que la feina que li ofereix, la seva versió catalana dels *Paradoxa* de Ciceró, forma part d'una tradició nostrada, la dels que han traslladat, transferit o transportat sabers valuosos d'altres llengües al català. La llista d'aquests precedents catalans en l'art de traduir tal com l'entén Valentí inclou Bernat Metge, que a *Lo somni* va anotar fragments de Ciceró combinats amb materials presos de Boccaccio, al costat dels traductors, la majoria anònims, dels *bestsellers* de la literatura clàssica i pseudo-clàssica dels segles XIV i XV: les *Històries troianes* de Guido delle Colonne, les *Dècades* de Titus Livi, la *Consolació de Filosofia* de Boeci, els *Dits i fets memorables* de Valeri Màxim i diverses obres de Flavi Josep, Sèneca i Ciceró. Els traductors d'aquestes obres s'esmenten tots junts en un paràgraf curt, però abans Valentí en dedica tres de molt llargs i fastuosament farcits de referències clàssiques i teològiques a presentar el veritable pare de tota la tradició escrita en llengua catalana: Ramon Llull.

L'estratègia retòrica de la presentació que Valentí fa de Llull consisteix en ocultar el nom de la figura estel·lar que està descrivint fins que no arriba al final del complicat procés que s'empesca. Hi ha un escriptor, diu Valentí, que va inventar una Art capaç d'explicar els cels, els astres, els àngels i els misteris de la divinitat al límit de les possibilitats de la ment humana. Aquesta Art, a més, també explica perfectament la realitat material dels cossos sotmesos a la generació i la corrupció. Igualment com

Enees va penetrar a l'infern, guiat per la sibil·la, per saber el futur de la seva missió de fundar Roma, l'autor de l'Art, emparat per la Mare de Déu, guia els homes en la comprensió de la redempció de Crist, que va baixar als infern per alliberar els patriarques. El saber que transmet aquesta Art és l'únic veritable, molt més enllà de les faules del poetes, perquè porta a la salvació eterna. La menció final del nom de mestre Ramon Llull mostra l'orgull de compartir amb ell la terra natal, l'illa de Mallorca:

Aquest lo qual totes aquestes coses ha fetes e acabades, és estat llum, gloria e honor de la gran Illa Balear, doctor e mestre sobre tots los altres, [...] mestre Ramon Llull, nat per claríssims parents e per virtuts fet noble, les quals són vertader e indubitat mijà de nobilitat havedora e conseguidora.

Però aquesta definició final de la figura de Llull també conté una descripció molt concreta de la seva peculiar activitat de traductor —en el sentit ampli de transmissor del saber— que Valentí tant admirava en Llull:

Aquest ha volgut tantes e tals coses en llengua vulgar e materna tractar e deduir; jatsia que, per donar a molts entendre e a aquells ensenyar, haja en altres llengües tal doctrina escrita e posada.

Heus ací com Valentí acaba formulant dues nocions ben útils per comprendre Llull des del segle XXI: per una banda, destaca per haver volgut parlar de totes les ciències i sabers en llengua vernacla, però, per l'altra, empès per una vocació pedagògica universal, també ha volgut difondre la seva eina d'aproximació al coneixement a través d'altres llengües.

El pròleg de Ferran Valentí a la seva traducció dels *Paradoxa* de Ciceró de 1450 és el primer intent de perfilar una història del que avui dia en diem literatura catalana. Aquesta construcció acadèmica era desconeguda al segle XV però la reflexió sobre l'art de la traducció que Valentí hi fa hi ofereix una aproximació prou encertada a la matèria

en qüestió. Hem après, doncs, que Ramon Llull va escriure en català sobre teologia, filosofia natural i moral, perquè havia concebut una Art d'aplicació universal que el portava a donar-la a conèixer també en altres llengües. Darrera seu als altres torsimanys del saber, que són els traductors del llegat clàssic, començant per Bernat Metge, constitueixen un teixit textual en llengua catalana que fa de coixí a la tasca de Valentí, el novell anostrador de Ciceró. Valentí, com a traductor, es presenta en missió pedagògica: és el mediador entre dos mons, el del llatí clàssic que li va ensenyar els seu mestre Leonardi Bruni i el del català seus conciutadans mallorquins, que li havien encarregat la feina de traduir els *Paradoxa*, assedegats de coneixements filosòfics.

2. Llull com a pont cultural

L'obra de Ramon Llull, escrita entre 1271 i 1316, destaca per la seva vastitud —més de 260 títols— per la diversitat dels temes que tracta i per la seva dimensió plurilingüe. Ramon Llull (1232-1316) era un laic de vida espiritual molt intensa que se sentia compromès en la difusió de la fe entre els infidels. El fet d'haver descobert la seva vocació apologètica als trenta anys el va privar d'una educació reglada a la manera dels intel·lectuals coetanis, que pertanyien al clergat i que des de la infantesa aprenien llatí, lògica, filosofia per poder accedir als estudis universitaris superiors de teologia o de dret. Ramon Llull es va dissenyar els seu propi currículum d'estudis d'acord amb les exigències de la missió que volia dur a terme. Per això, quan es va adonar que l'educació pròpia d'un cavaller cortesà que havia rebut era del tot insuficient, va haver de cremar etapes aprenent llatí i les disciplines universitàries, però va fer una tria tan pragmàtica com excepcional al darrer terç del segle XIII: va voler estudiar àrab, perquè Llull és un dels primers europeus que va comprendre que conèixer la llengua de l'altre és l'única manera d'establir-hi un contacte fructífer. El seu cas, l'única manera de fer-li arribar les bases d'una saber que salva.

Malauradament no s'ha conservat cap original àrab de les obres que Llull diu que va escriure en aquest idioma, però no hi ha dubte que era capaç de parlar-lo i que el podia llegir i escriure. Segons el relat de la seva autobiografia, la *Vida de mestre Ramon*, l'aprenentatge es va dur a terme privadament amb el suport d'un esclau sarraí, sens dubte un home de cultura. A la Mallorca conquerida el 1229 per Jaume I el tràfic d'esclaus era un negoci molt difós i rendible i la família Llull està ben documentada en aquesta activitat. La primera obra de Llull és precisament la traducció d'un manual de lògica escrit al segle XII per Al-Gazzali. Primerament el Llull el va posar en vulgar en versos aplegats de vuit síl·labes i més tard el va donar en prosa llatina. Aquesta primerenca *Lògica del Gazzali* és l'única traducció pròpiament dita que podem atribuir a Llull. La va fer quan encara no s'havia descobert ell mateix com a escriptor. A partir del *Llibre de contemplació en Déu*, en efecte, la seva primera obra realment original, Llull no va parar de produir textos d'una creativitat insòlita. Si la traducció entra en el seu horitzó és perquè es preocupa tossudament de donar a conèixer els seus originals en diferents llengües. Això és per descomptat el que conta que va passar amb el *Llibre de contemplació* a la *Vida de mestre Ramon*. D'una primera versió àrab perduda, en va extreure l'original català que coneixem —corregit i augmentat—; més tard el va refondre per donar lloc a un text llatí digne d'una biblioteca monacal com la de la cartoixa de Vauvert, a París.

La decisió de Llull d'aprendre l'àrab té d'entrada una finalitat pràctica. Per això quan Llull proposava els seus programes d'acció per obtenir subvencions dels reis de Mallorca o d'Aragó, del Papat o de ciutats italianes com Gènova o Pisa, la primera cosa que demanava era la formació en llengua àrab dels futurs predicadors, que també havien de ser instruïts en les tècniques de persuasió dels infidels que Llull havia dissenyat a partir de la seva *Art*.

El monestir de Miramar, a la Serra de Tramuntana de Mallorca, va funcionar entre 1276 i 1300: va ser el primer i únic gran èxit del programa missioner lul·lià: tretze frares franciscans hi aprenien la llengua del sarraïns i l'Art de Ramon subvencionats pel rei de Mallorca. Quan ja era un ancià venerable Llull va obtenir que el concili de l'església celebrat a Viena del Delfinat el 1311 reconegués un programa molt similar a les actes oficials de la reunió: el coneixement de les llengües dels infidels era el primer punt de la proposta.

És delicat explicar en poques paraules quina era l'actitud de Llull en relació a les llengües i les tradicions culturals dels infidels que volia convertir. Una manera senzilla és parlar de llums i d'ombres. El cantó lluminós és el que he comentat fins ara. Ramon Llull va concebre un ambiciós artefacte intel·lectual, la seva Art, destinat a ensenyar a raonar en termes rigorosament lògics, de manera que la veritat a la qual volia fer arribar els seus interlocutors fos una consecució deductiva, de caràcter lògic. S'arriba a la veritat calculant-la. Si la raó hi consent, la voluntat de l'home es transforma. Per aconseguir-ho Llull prescindeix els llibres sagrats —Bíblia, Alcorà, comentaris canònics— i redueix el coneixement a conceptes generals d'abast universal que tots els homes cultes del seu temps compartien, tant cristians, com jueus, com musulmans. Aquesta és la primera part de l'operació, la segona és la comunicació fluïda a través d'un idioma compartit. Cal establir ponts amb els adversaris per poder-los atreure a la nostra banda. Llull és apreciat sovint perquè és un dels primers europeus que va parlar d'aquests ponts que permeten connectar culturalment amb els altres. La idea implica una dimensió de respecte per contrari que avui valorem molt i per a Llull era instrumental: no constituïa el valor que alguns dels seus exegetes moderns inspirats per un ecumenisme ingenu li atribueixen.

Cal posar un exemple. L'obra de Llull que es presta més a glossar la seva actitud respectuosa amb els musulmans i els jueus és el *Llibre del gentil i dels tres savis*, escrita a Mallorca als primers anys de la seva carrera d'escriptor, quan encara no havia sofert el revessos de la incomprensió amb que és va trobar repetidament. Ple d'energia creativa Llull imagina que tres mestres que pertanyen a les tres religions monoteistes de la Mediterrània tenen el costum de discutir entre ells per veure quina és la fe vertadera. Una donzella al·legòrica els mostra unes lletres escrites a les flors de cinc arbres, no menys al·legòrics, que contenen els principis bàsics de l'Art de Ramon sense que es digui explícitament que es tracta d'aquest sistema. En aquestes arriba un filòsof pagà que no coneix la revelació i que es pregunta desesperat pel sentit de la vida i de la mort. Els tres savis amb una sola veu li demostren primer per raons necessàries l'existència del Déu únic i després, per ordre cronològic, li descriuen els credos de les lleis respectives, mosaica, cristiana i islàmica, perquè dedueixi racionalment quina és la millor. Si es llegeix atentament l'obra no hi ha dubte que l'única llei que respecta les regles de les flors que ha ofert la donzella Intel·ligència és la cristiana. Llull mateix ho explica més tard en algunes obres seves, com ara el *Llibre d'amic i e amat* o el *Llibre de meravelles*, però al *Llibre del gentil* construeix un final retòricament obert absolutament sensacional: els tres savis es neguen a saber quina ha estat la tria del gentil i l'obra es tanca amb una escena molt emocionant: els tres savis continuen discutint cortesament i reflexionant.

No s'han de confondre realitat i ficció: el *Llibre del gentil* és la primera mostra de la gran ficció literària de Llull, una mostra del seu extraordinari talent d'escriptor. Podem quedar embadalits contemplant tres mestres el d'una catedral, el d'una sinagoga i el d'una madrassa, que parlem amistosament a finals del segle XIII tant com vulguem; fins i tot podem admirar la delicadesa amb què Llull presenta el que per a ell són errors

de les lleis de Moisès i de Mahoma, però no oblidem que a la *Doctrina pueril*, un catecisme més o menys contemporani del *Llibre del gentil*, quan Llull ha d'explicar a un infant què és l'islam, el profeta és presentat com un estafador, culpable de la condemna eterna de tots els seus infortunats seguidors. Llull recorre al clixé denigratori habitual perquè no està fent ficció.

Heus ací les ombres en el tractament que fa Llull de la cultura dels infidels. Després de la caiguda de Sant Joan d'Acre, que era el darrer bastió del poder cristià a Terra Santa, el 1292, Llull comença a escriure llibres sobre la represa de les croades, el que se'n deia aleshores el passatge a Terra Santa. En va escriure diversos incitant els prínceps cristians i l'església a deixar de banda els enfrontaments interns i a dirigir els esforços militars contra els musulmans, tots units, reis i ordes militars. Llull havia estat educat com a cavaller i al *Liber de fine* de 1305 ofereix molts bons d'estratègia militar. De tota manera la victòria de les armes no és l'objectiu de Llull: és un mitjà, l'instrument que ha de fer possible la pacificació de les lluites entre cristians i musulmans. Un cop sotmesos, els infidels podran escoltar —en àrab!— les raons necessàries de l'Art i podran ser convençuts de la veritat de la fe cristiana.

El suposat respecte de Llull per la religió mosaica obeeix als mateixos condicionants. No es tracta de fer la guerra contra els jueus, és clar, però Llull proclama repetidament que és un escàndol que els jueus gaudissin dels privilegis legals que se'ls concedien a Mallorca i a la Corona d'Aragó i que no es vegin obligats a convertir-se. Esperar la vinguda del messies és un escàndol, mantenir els usos i costums de la tradició hebrea, un despropòsit.

Llums i ombres indissociablement lligades en un creient fervorós, que també era un home de sentit pràctic i que, sobretot, era un home del segle XIII. No vulguem fer

encaixar la ment d'un apologeta medieval amb els valors fonamentals cívics i polítics de les societats occidentals del segle XXI.

3. Les llengües de Ramon Llull

La construcció de ponts culturals que s'atribueix a Llull desemboca en la decepció. Llull aprèn la llengua del contrari per reduir-lo, per derrotar-lo dialècticament. El seu coneixement de l'altre no és un coneixement desinteressat; però és un coneixement que requereix un esforç de comprensió innegable. No podem examinar els tractes de Llull amb l'àrab o l'hebreu perquè no tenim textos coetanis, però sí que sabem bastant bé com operava amb el llatí i les llengües romàniques, especialment amb el català. És en aquest terreny on recuperaré, per concloure, la seva dimensió de traductor —ara en sentit estricte— i també de promotor de traduccions.

Convé encara, però, precisar que de traduccions medievals de Llull a l'àrab i a l'hebreu se'n conserven. Són poques i posteriors a la mort de l'autor; totes estan relacionades amb la polèmica religiosa. Hi ha una traducció àrab de tres obres lul·lianes feta per un franciscà maronita del segle XV: la *Disputa dels cinc savis*, la *Petició a Celestí V* i l'*Art breu*. Clarament la finalitat era usar-les com a eina de missioner per a la conversió dels musulmans al cristianisme. L'*Art breu*, la formulació més compacta i difosa del sistema de pensament de Llull, també va ser traduïda a l'hebreu al segle XV. En aquest cas ho van fer membres de comunitats jueves que volien conèixer les armes dialèctiques de Llull per prevenir els creients de la fe mosaica de caure en les xarxes dels raonaments del missioner cristià. El traductor de Llull a l'hebreu pensa sens dubte que l'*Art* de podia ser eficaç: era un perill.

La llengua per a Llull és un instrument de la missió. Llull concebia l'ús de les llengües des del punt de vista de l'eficàcia en la divulgació de les seves obres, que escrivia, d'acord amb el públic a qui les volia dirigir, en llatí, català o àrab, o que feia

traduir per iniciativa pròpia en francès i en occità. En qualsevol cas, la major part de l'opus lul·lià és llatí: de les seves prop de 265 obres, tan sols 57 s'han conservat en català i, d'aquestes, tan sols 20 es poden llegir exclusivament en aquesta llengua, mentre que les altres 37 compten amb una doble versió vulgar i llatina. Qui vulgui resseguir tots els detalls d'aquesta aventura plurilingüe de Llull ho pot fer còmodament a través de la Lull DB, <<http://orbita.bib.ub.edu>>, que indica per a cada un dels seus escrits la llengua d'origen.

Llull declara en diverses ocasions la seva voluntat de produir una segona versió d'una mateixa obra; en alguns casos fins i tot es pot documentar, com hem vist per al cas del *Llibre de contemplació*, el desig d'aconseguir versions en català, llatí i àrab. Es tracta sense dubte d'una manera de procedir molt diferent dels hàbits més corrents entre els escriptors medievals. Hom podria citar algunes situacions comparables, però no ens consta que en cap cas convergeixin aquestes quatre condicions: (1) l'escriptura plurilingüe implica una trentena de textos d'un mateix autor, (2) els continguts, gèneres i registres són d'una varietat notable, (3) les llengües usades pertanyen a famílies diferents, i (4) l'autor tradueix personalment les obres o en promou activament la traducció.

Les grans sèries d'edicions d'obres de Ramon Llull, les que n'han fet una fita de la història del pensament Occidental, són escrites en llatí: els vuit volums publicats a Mainz entre 1722 i 1740, l'anomenada edició maguntina, i el 37 de les *Raimundi Lulli Opera*, ROL, publicats per l'editorial Brepols dins del *Corpus Christianorum. Continuatio Medievalis*. No té cap solta discutir com s'havia algunes vegades si Llull sabia o no sabia llatí. Ell mateix explica que els coneixements que tenia abans del canvi de vida de cortesà al de missioner entorn dels trenta anys era deficient. Llull manejava el llatí per necessitat però no posseïa l'educació reglada dels clergues que s'havien

entrenat des de petits per escriure'l amb desimboltura i seguretat. Prou que li ho retreien, com veurem més endavant, alguns humanistes del segle XVI enutjats per la poca elegància dels seus textos. No es pot parlar del llatí de Ramon Llull com un sol bloc perquè cada obra seva pot tenir un caire diferent: depèn de la destresa del col·laborador que havia treballat amb el mestre en cada ocasió.

Algun d'aquest col·laboradors havia hagut de traduir al llatí un text que Llull dictava en vulgar. D'altres potser només havien hagut de polir l'expressió de mestre, netejant-la de girs massa romànics. No tenim un cos d'estudis sobre una qüestió tan curiosa com és aquesta dels diversos llatins de l'obra de Llull. L'horitzó de la recerca és interessant des del punt de vista de la traductologia perquè sembla que es poden establir dos estils de traducció interna de l'obra de Llull, depenent de si es tracta de traducció vertical, del català al llatí o vice-versa, o de traducció horitzontal, és a dir entre dues variants romàniques.

En els casos de traducció vertical, el canvi de llengua pot ser que impliqui un canvi de públic —de lectors burgesos a lectors universitaris, per exemple— ; una tal circumstància demana una reescriptura o una adaptació del text. La casuística és força variada. El cas més vistós és el de les traduccions d'obres en vers occitanocatalà al llatí. La forma mètrica desapareix i el resultat pot acabar essent una obra totalment diferent. No és el cas de la *Lògica del Gatzel* que ja he esmentat, però la versió llatina dels *Cent noms de Déu*, que Llull va escriure en tercets irregulars aptes per a la recitació salmodiada, produeix un resultat llatí prosòdicament mol allunyat. També canvia totalment de fesomia en la versió llatina enllestida pel propi Llull el *Dictat de Ramon*, en díctics aparellats, acompanyats d'un autocomentari que es diu *Coment del dictat*. La versió llatina és en prosa seguida i fins i tot porta un títol que la fa irrecognoscible a primera vista: *Compendiosus tractatus Raymundi de articulis fidei*.

La traducció horitzontal en Llull afecta tan sols algunes obres escrites als anys vuitanta del segle XIII, abans del tomb de la dècada dels noranta, quan Llull es concentra en la formulació definitiva de l'Art, en la seva difusió a nivell acadèmic i en l'apostolat directe. En la fase anterior, quan treballava bàsicament dins de l'àmbit de la corona mallorquina, que abastava l'illa balear i la ciutat de Montpeller, Llull s'havia bolcat a la redacció en vulgar de la seva producció amb textos tan punyents com el *Llibre del gentil i dels tres savis*, o tan didàctics com la *Doctrina pueril* de què ja he parlat. Però també són d'aquesta època el *Romanç d'Evast e Blaquerna* i el *Llibre de meravelles*, obres de ficció pensades per a un públic lector laic acostumat a les novel·les d'aventures i als llibres de viatges. Llull va promoure traduccions de la *Doctrina pueril*, del *Blaquerna* i del *Llibre de meravelles* a l'occità. Els manuscrits que han sobreviscut ens presenten tres situacions diferents, però la idea central és sempre la mateixa: es tracta de traduccions d'una fidelitat extrema, sens dubte derivada de la proximitat entre les dues llengües. Llull, de jove, havia estat trobador segons ell mateix explica a la *Vida de mestre Ramon*. Compondre poesia lírica i narrativa en vers en occità era la norma entre els poetes catalans de la segona meitat del segle XIII, entre els quals destaca Cerverí de Girona. Quan Llull escrivia en vers, doncs, usava l'occità, per bé que practicava un registre retòric simple i entenedor. La prosa, en canvi, des dels temps del *Llibre de contemplació* Llull l'escrivia en perfecte català. Que promogués la traducció a l'occità de les tres obres que he esmentat significa que tenia una noció ben definida de la diferència lingüística entre català i occità alhora que seguia les convencions d'estil del moment, segons les quals la llengua de la poesia era l'occità de la tradició cortesana i trobadoresca, mentre que la prosa, una experiència d'escriptura en vulgar tota nova, s'adaptava als hàbits lingüístics del nou públic urbà.

Llull va portar a París el 1287 un exemplar occità del *Blaquerna* que va ser traduït al francès. En canvi l'obra que va redactar en vulgar a la capital de França els anys següents, el Llibre de meravelles, la va escriure en català. No tenim gens d'informació sobre les circumstàncies de la versió occitana coetània, però sabem que la magnífica traducció al francès que s'ha conservat és del segle XV. Tampoc tenen relació directament amb Llull les traduccions vènetes que se n'han conservat o la castellana.

És complicat —i potser inoperant— intentar explicar les actituds de Llull davant dels usos lingüístics a partir de les concepcions sociolingüístiques actuals. El *Llibre de contemplació*, escrit entre 1271 i 1272, és la primera emergència de la prosa catalana culta. No s'havia produït mai abans en català ni en cap llengua vernacla medieval un text en prosa tan llarg, tan ric de materials científics i filosòfics, tan amarat de reflexions personals sobre el pecat i la penitència, sobre l'oració i l'elevació de l'esperit. La cancelleria reial encara no havia produït textos en prosa d'ambició literària com la *Crònica* de Desclot, que és de deu anys posterior. Llull no escrivia en català perquè somniés en les històries de la literatura que escrivim al segle XXI. Ho feia per raons pragmàtiques: volia ser entès per un públic de laics que, com ell, no se sentien còmodea amb el llatí dels universitaris. Per això no ens hauria de sorprendre que al capítol 94 del *Romanç d'Evast e Blaquerna*, se li acudi d'imaginar en la ficció un curiós programa de promoció del llatí com a llengua universal:

Sényer apostoli, a ço que vós demanats és necessària cosa [...] que per cada província sia una ciutat en la qual sia parlat llatí per uns e per altres, cor llatí és lo pus general llenguatge e en llatí ha moltes paraules d'altres llenguatges e en llatí són nostres llibres. Aprés aquestes coses, cové que sien fombres e hòmens assignats a anar en aquella ciutat per apendre llatí e que retornants en llur terra lo

mostren als infants en lo començament que apendran a parlar; *e enaixí, per llonga continuació, porets aportar a fi con en tot lo món no sia mas un llenguatge, una creença, una fe*, per consegüent un papa après altre qui haja devoció a est negoci damunt dit (NEORL, VIII, 2009, pp. 414-415).

Per criar fills cal fer un curs previ de llatí parlat, així les noves generacions ja no tindran el handicap de la formació escolar per accedir als coneixement dels llibres que estan escrits en la llengua dels savis.

Les relacions de Llull amb el llatí són ambigües. És ben clar que no tenen res a veure amb les apreciacions que feien de la seva obra els humanistes del segle XV i del segle XVI, uns intel·lectuals que com Leonardo Bruni, el mestre del traductor de Ciceró Ferran Valentí, estaven compromesos en la renovació total de l'aprenentatge i l'ús llengua de Roma. Escriptors com Bruni abominaven del llatí encarcerat i funcional dels mestres universitaris i lluitaven per la restauració dels models antics, Ciceró al davant de tots.

Hi ha una obreta de Llull, el *Llibre de la disputa de Pere i de Ramon* o *El fantàstic*, que només s'ha conservat sencera en un imprès del segle XVI. L'edició crítica moderna no ha de reproduir l'incunable imprès a París el 1499, a cura de l'humanista Jacques Lefèvre d'Étaples. Lefèvre, que havia estat en contacte amb nuclis lul·listes ibèrics, presentava Llull com un home sant i ingenu, admirable en la seva dimensió mística, directament inspirat per Déu però mancat de tota formació intel·lectual. La baixa qualitat estilística del seu llatí n'era la prova més clara.

L'adhesió de l'humanista Lefèvre d'Étaples a Ramon era, doncs, de caràcter espiritual i per això va voler publicar en llatí, a més del *Phantasticus*, set obres de Ramon entre les quals el *Llibre d'amic i amat* i dos gruixuts volums amb una part del *Llibre de contemplació*. Tant Lefèvre com l'impressor de l'incunable de 1499, Guiot Le

Marchand, compartien inquietuds religioses i programa cultural amb Erasme de Rotterdam. Lefèvre ens diu al seu pròleg que «Tot allò que em semblava d'un estil prou humil, vacil·lant i descurat ho vaig endreçar una mica, sense, però, canviar-ne el sentit». Fins ara no s'ha pogut precisar la intervenció de Lefèvre, que segurament degué ocultar algun tecnicisme filosòfic i refer l'ordre d'algunes frases. Després d'haver traduït del llatí al català aquest opuscle en una publicació de 2008 estic segura d'una cosa: la mà de l'humanista dóna un gràcia al llatí de Llull que difícilment buscaríem en altres textos seus. La versió catalana resulta còmoda de fer, no presenta problemes expressius, com si el text estigués tocat d'una gràcia particular.

Arribem així al final del trajecte d'aquesta lliçó inaugural tornant a reprendre el fil de Ferran Valentí, anostrador dels *Paradoxa* de Ciceró i gran admirador del seu compatriota Ramon Llull, a qui atribueix l'ofici de traductor en un sentit ampli i antic del terme, és a dir el de constructor de pont culturals que permeten de traspasar continguts d'alt valor religiós, filosòfic i cultural: traduir és fer accessible el saber. Hem vist que el cas de Ramon Llull és força més complicat. Si Ramon Llull només va ser ocasionalment traductor en el sentit estricte del terme, espero haver mostrat que per comprendre l'abast de la seva obra i de la missió que volia dur a terme no es pot deixar de banda la relació, complexa i de vegades perdedora, que la seva activitat d'escriptor té a veure amb l'univers de la traducció.

Nota bibliogràfica:

Lola Badia, "La ficción luliana en los orígenes de las letras catalanas", dins de *Constantes y fragmentos del pensamiento luliano. Actas del simposio sobre Ramon Llull en Trujillo, 1994*, eds. Fernando Domínguez - Javier de Salas, Tübingen: Niemeyer, 1996, pp. 59-76.

Lola Badia, "La legitimació del discurs literari en vulgar segons Ferran Valentí", dins *Intel.lectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*, eds. Lola Badia i Albert Soler,

Barcelona: Curial Edicions Catalanes - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, pp.161-184.

Literatura medieval, vol. 1 (dels orígens al segle XIV), *Història de la Literatura Catalana*, dir. Àlex Broch, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, Editorial Barcino, Ajuntament de Barcelona, 2013: Raon Lull, pp. 373-476.

Literatura medieval, vol. 1 (segles XIV i XV), *Història de la Literatura Catalana*, dir. Àlex Broch, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, Editorial Barcino, Ajuntament de Barcelona, 2014: Traduccions i traductors, pp. 117-183.